

Landgraf Ildikó

Régi nyomokon és új utakon.

Hagyománykövetés és újszerűség

Vikár Béla folklórgyűjtéseiben és szövegzéseiben

E kötet közreműködői, köztük ennek a tanulmánynak a szerzője is írásával Olosz Katalint kívánja köszönteni, akinek többek között Szabó Sámuel vagy Kanyaró Ferenc tevékenységéről készült munkái is rámutatnak arra, hogy apró mozaikdarabokból, lépésről lépésre miként rekonstruálható egy gyűjtői, kutatói életmű képe. Olosz Katalin kutatásai számos kiváló példával szolgálnak arra, hogy mennyire fontos az eleinte akár mellékesnek tűnő apróságokat is tisztázni, utánajárni az adatok hitelességének, az akár több generáción át is öröklődő tudományos megállapítások igazságtartalmának. Ahogy a vele készült életútinterjúban határozottan meg is fogalmazta kutatói ethosának egyik alapvetését: „...a jóhiszemű kételkedésnek igen nagy szerepe van a kutatásban, nem föltétlenül kell látatlanban mindent elfogadni, még ha a szakma kiválóságai mondják is. Utána kell nézni a dolgoknak, különösen, ha bizonyíték nélküli kinyilatkoztatásokkal találkozunk” (Olosz 2011: 13).

Iránymutatása – a régi nyomokat jól meg- és kiismerve új utakon elindulni – Vikár Béla folklórkutatásai kapcsán is fontos gondolat. A magyar szövegfolklorisztika kánonjába ugyanis sok esetben nem azok a Vikár-művek és felvételek épültek be, amelyek a leginkább újszerűek, sőt kimondottan újítóak voltak (vö. Küllös 2012: 290–291), amelyek nem csak, hogy érvényesek napjainkig, de rendkívül inspirálóak is. Remek folklorisztikai meglátásai nem mindig letek visszhangra a kortársak körében, felejtésbe merültek, esetleg később mások elméleteiként épültek be a szakirodalomba.

Habár Vikár folklorisztikai gyűjtéseinek rendezésében, feldolgozásában, az átfedések föltárásában hatalmas lépést jelentett Sebő Ferenc

Vikár Béla népzenei gyűjteménye című könyvének megjelentetése (Sebő 2006), illetve a *Vikár Béla népzenei és népköltési gyűjteménye* című DVD-ROM kiadása, az ott közzétett népköltészeti szövegek filológiai vizsgálatát Küllös Imola végezte el (Sebő 2009). Ezek a kiadványok a *Vikár Béla-bibliográfiával* (Terbócs 1999) egyetemben rendkívül sokat törlesztettek a magyar folklorzstika nyomasztó adósságából, amellyel kapcsolatban Katona Imre Vikár Béla születésének 120. évfordulója kapcsán írta, hogy: „A teljes Vikár-hagyaték feldolgozása azonban minden fáradtságot megérdemel, nemzeti-nemzetközi jelentősége pedig olyan nagy, hogy a munka nem várthat magára sokáig” (Katona 1981: 293).

Vikár szerteágazó, számos tudományzakot érintő, gazdag életműve, hagyatékának hányatott sorsa, gyűjtéseinek, kéziratának több intézményhez kerülése mind-mind hozzájárult ahhoz, hogy nem készült az életpályáját és a tudományos tevékenységét a maga teljességében és öszszetetttségében bemutató és értékelő monográfia.¹

Írásomban a *folklorista* Vikár tevékenységének két mozzanatára koncentrálok. Az egyik témakör terepmunka-felfogásának, gyűjtési elveinek újszerűsége. Működése jelentős mértékben hozzájárult a 19–20. század fordulóján a hazai folklorzstika *mit és hogyan gyűjtünk* kérdésének megváltozásához, a kortársi magyar folklörgyűjtési felfogás átalakulásához. A másik témakör, amit folklorzstikai munkái nyomán felvázolok, hogy a finn földrajz-történeti módszer miként épült be a kutatásiba. Egy majdani, monografikus igényű Vikár-életrajzban hangsúlyos szerepet kell kapnia Vikár gyűjtőútjainak, gyűjtői gyakorlatának, valamint a finn kapcsolatokat és tudományos hatásait feltérképező fejezetnek egyaránt. Ez nem csupán Kalevala fordításának háttéréhez, a magyar fordítás keletkezéstörténetéhez szükséges, hanem Vikár folklorzstikai kuta-

¹ Még Vikár életében született ugyan Ernst Jenő tollából egy életrajz (Ernst 1941), de ez a munka elsősorban a gyorsíró Vikárt mutatta be. Volly István Vikár Béla visszaemlékezéseinek felhasználásával, Schelken Pálma közreműködésével megkísérelt egy Vikár-monográfiát összeállítani (vö. Volly 1984: 31), ennek egy rövidebb változata *Somogyi „Kalevala”* címen 1959-ben meg is jelent. A bővebb életrajz gépiratát *„Ideje volna énekelni...”* címmel a Hagyományok Háza őrzi (Schelken Pálma – Volly István: *„Ideje volna énekelni...” Vikár Béla élete és munkássága*. Kézirat, Hagyományok Háza, 1960). A visszaemlékezéseket Volly István erősen átírta, stilizálta. A Vikár Béla születése és a halála kerek évfordulóin tartott megemlékezések, előadások is hozzájárultak az életmű teljesebb megismeréséhez (pl. Korompay 1959, Katona 1981: 291–293, Olsvai 1997, Küllös 2009: 20–35, Voigt 2009, további irodalmak: Terbócs 1999: 65).

tásainak megismeréséhez is elengedhetetlen, hiszen tudományos felfogását a finnországi szakmai tapasztalatok alapvetően befolyásolták. Ehhez szándékozom a következőkben néhány adalékkal szolgálni. Munkám forrásai: publikációin túl, gyűjtései és rendkívül kiterjedt levelezéséből az MTA Kézirattárában található levelei.²

Úgy vélem, Vikár terepmunkáról vallott elveit és gyűjtői módszerét 1889-es finnországi útja életre szólóan meghatározta. „Rég óta érlelődött bennem az a szándék, hogy Reguly, Hunfalvy, Budenz és Szinnyey példáját követve, ellátogassak finn rokonainkhoz” – írta Vikár Béla az úti beszámolójában (Vikár 1890: 231). Az utazás célja alapvetően a Kalevala fordításának előkészítése, a kalevalai runok világának nyelvi és gondolati megértése volt. Ezekon kívül meg akarta ismerni az Európa-szerte komoly tekintélynek örvendő finn folklorisztika eredményeit, betekintést nyerni a 19. század elejétől végzett intenzív népköltési gyűjtésekbe, az ot-tani rendszerezési, archiválási gyakorlatba, tájékozódni az 1831-ben alapított Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (Finn Irodalmi Társaság) archívumában.³ Utazása első, többhetes tartózkodási helyeül Karjalát választotta, ahol ekkor még gyűjteni lehetett a kalevalai epikus énekköltészetet. Újszerű szemléletet tükröz, és mindenképpen összefügg Vikár tudósi alkataival, hogy fordítása elkészítéséhez Elias Lönnrot szövegén túl fontosnak tartotta megismerni az élő finn népköltészetet, hogy ezáltal jobban értse és érezze a Kalevala nyelvét és metrikáját.

Egész későbbi kutatásaira kihatott az élmény, amikor szembesült a finn példával, az országos kiterjedésű, intenzív gyűjtésekkel, amelyek a hallottak minél pontosabb rögzítésére törekedtek. Itthon szorgalmazója lett az összehangolt, nagy területen zajló gyűjtéseknek, annak érdekében, hogy a néprajzi tájak, az egyes népcsoportok sajátosságai láthatóvá

² Vikár kiterjedt levelezést folytatott, leveleinek csak egy része került a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattárába (a továbbiakban: MTA Kézirattára) (Ms 5203/1–16; Ms 5204/1–98), más magyar és finn intézmények is őrznek Vikár-leveleket. Leveleinek egy jelentős gyűjteményét Varga P. Ildikó adta közre 2017-ben (Varga P. 2017).

³ „Czélom vala egyrészt a finn nyelv ismeretének azon mértékét, melyre könyvekből szert tehettem, magával a finn néppel való érintkezés útján följújtani, kiegészíteni s megszilárdítani, másrészt pedig a rendkívül gazdag és érdekes finn ethnographia körül tájékozást szerezni. Mind a kettő actualissá vált reám nézve akkor, midőn a finn nemzeti eposnak, az úgynevezett Kalevalának fordítására eltökéltem magamat” (Vikár 1890: 231–232).

váljanak.⁴ Valójában ez az utazás tette a folklór elkötelezett gyűjtőjévé és kutatójává.

Vikár Béla kilenc félévet töltött rendkívüli hallgatóként a Budapesti Tudományegyetemen (1877–1884 között). Nyelvtanári pályára készülve látogatta Budenz József óráit. Az ő hatására kezdett finnül tanulni, és készített próbafordításokat a Kalevalából. 1880 óta, így már az utazása idején is a Parlamenti Gyorsíró Iroda munkatársa, revizora volt. Vikár nagyon magas szinten művelte a gyorsírást, elméleti szakírója volt a témának, rendszeresen publikált a gyorsírói szaklapokban. Finnországi útjának idejére féléves szabadságot kért a Gyorsíró Irodától, és saját költségén utazott a terepmunkára első feleségével, Krekács Júliával, aki aztán további gyűjtőutakra is elkísérte, több fényképnek ő volt a fotográfusa.

1889. július 20-án indultak útnak Szentpéterváron keresztül Sortavalaba. A Ladoga északi partján fekvő települést azért választotta karéliei gyűjtőútja központi állomáshelyeül, mert mint írja: „...vidéket Krohn is a Kalevaláról írt művében a legjobb lelőhelyek közé sorolja...” (Vikár 1890: 232). Feltehetően Julius Krohn⁵ egyik munkájára⁶ utalhatott Vikár, hiszen Kaarle Krohn Kalevala témájú publikációi csak később, Vikár finnországi útját és úti beszámolóját követően láttak napvilágot.

Sortavala városának akkori értelmisége elsősorban az ott található két tanítóintézet tanáraiból állt, közülük kerültek ki karjalai terep-

⁴ „Kell, hogy előbb összegyűjtsük országszerzte népköltésünk hagyományait, egyes vidékek szerint. E részben még tömördek a tenni való; csak ha már nagyjából az egész országot felgyűjtöttük, akkor lesz időszerű, hogy az egész anyagot néprajzi szempontoknak megfelelően csoportosítva mutassuk be” (Vikár 1899: 34).

⁵ Julius Leopold Fredrik Krohn (1835–1888) folklorista, a Helsinki Egyetem finn nyelv és irodalom professzora, költő, műfordító, fia a nemzetközi híró folklórtudós, Kaarle Krohn.

⁶ Ez a kötet feltehetőleg Julius Krohn *Suomalaisen kirjallisuuden historia. I. Kalevala*. [A finn irodalom története I. Kalevala] (Weilin – Göös, Helsinki, 1885) című könyve, esetleg a *Kalevalan toisinnot (Les variantes du Kalevala): Suomen kansallisepoksen ainekset*. [A Kalevala változatai. A finn nemzeti eposz összetevői] (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1888.) című munka. Vikár Béla magánkönyvtárának könyvei részben a Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtár tulajdonába kerültek, többek között az elsőként említett Julius Krohn mű is. <https://webpac.lib.unideb.hu/WebPac/CorvinaWeb?action=onelong&showtype=longlong&recnum=541932&pos=141> (Utolsó megtekintés: 2020. dec. 5.)

munkájának legfontosabb segítői: Oskar Forsström,⁷ aki a helyi múzeumot is alapította, és nagyon jó karjalai helyismerettel rendelkezett, Oskar Relander és Kaarle Gustaa Samuli Suomalainen, utóbbi 1876-ban megjelent novellái közül addigra Vikár már néhányat lefordított. Két és fél hónapos útja során Sortavala és Suistamo körzetében elsősorban epikus énekeket, népdalokat, lakodalmi dalokat, siratókat, ráolvasásokat gyűjtött. Felkeresett több, a finn kutatók által jól ismert adatközlőt: mint pl. Rautalahtiban a híres runoénekest, Borissa (Ontrei) Vanninent, vagy Petri (Vaano) Semejkat Kokkariban. Ahogy Vikár írja, a „folklórgyűjtő” jól ismert az itt élők körében, „...a finn gyűjtők mindenütt megfordulnak, úgy hogy a nép kereskedőknek tartja őket és nem is hívja másképp, mint ezzel a névvel: virsi-saksa (tkp. verses német; azaz: verskereskedő)” (Vikár 1890: 238). A két és fél hónap alatt rengeteget utazott, sokat gyalogolt, igyekezett minél több helyre saját maga eljutni, de volt, hogy az énekes kereste fel őt egyik állomáshelyén. Volt, ahova valamelyik finn kísérőjével ment (pl. Rautalahtiba Oskar Relanderrel), volt, ahova egyedül jutott el (pl. Jalovaara).

Gyűjtött spontán módon, utazás közben, vagy a helyiek által javasolt jó énekesektől, vagy pl. a pitkärantai népünnepélyre távolabbról érkező látogatóktól is. Vikár Béla sem ekkor, sem később, Magyarországon soha nem gyűjtött levelezők vagy közvetítők közreműködésével, miként azt elődei közül többen tették, hanem mindig személyesen. Több hétig tartó gyűjtőútjait mindig előre gondosan megtervezte, hiszen hivatali munkája szigorúan kötött volt. Énekeseit szerette saját közvetlen lakókörnyezetükben felkeresni és ott gyűjteni tőlük. Nyelvtehetsége, a népnyelv sajátosságaira érzékeny füle, valamint fogékonysága a verselésre nagy segítséget adtak neki a magyar és a finn folklór gyűjtésében egyaránt. Parlamenti gyorsíróként a beszéd minél pontosabb rögzítésének mindennapi gyakorlata természetszerűleg adta, hogy ezt a képességét és igényét a folklorisztikai és a népnyelvi gyűjtések során is alkalmazza. Finn gyűjtései során figyelt fel arra, hogy a mondatolt és az énekelt szöveg eltér egymástól. „Míg az ének-előadásban a runók régi nyelve s pontos metrumba változat-

⁷ Oskar Forsström később felvette a Hainari nevet. Vikár egykori vendéglátójának halála után is tartotta a családdal a kapcsolatot, feleségével, Tilma Hainarival, aki a Finn Nőszövetség elnöke lett, évtizedeken keresztül levelezett (lásd MTA Kézirattár Ms 5204; vö. Landgraf 2010: 521).

lanul marad, mondatolás közben a közlő rendszerint érvényesíti saját mai dialektusának szabályait, tekintet nélkül a verstani alakra úgy hogy az utóbbi nagyon sok helyt megromlik” (Vikár 1890: 237). Észrevette, hogy amikor nem daloltatja, hanem mondatja az énekesekkel a dalt, akkor azok könnyen megakadnak. Az előadók az énekelt szöveg archaikusabb nyelvezetét saját nyelvhasználatuk szerint módosítják. Finnországi útja alatt értesült édesapja haláláról, adatközlői részvétüket kifejezve kezdtek neki siratókat énekelni. Már 1890-es beszámolójában megfogalmazta, hogy olyan nehezen lejegyezhető műfajok esetében, mint pl. a sirató, amikor az énekes zokogása miatt a szöveg szakadozott, nehezen érthető, különösen nagy segítséget jelentene a gépi hangrögzítés.⁸ Az újító gondolatot néhány évvel később, 1896 karácsonyán követte tett, ekkor készített első alkalommal hangfelvételt fonográfval, Edison 1877-ben megalkotott találmányával (Sebő 2006: 24–25). „1896 telén a Bükk aljában, Heves megyében, gyűjtöttem népdalokat özvegy Erdődy grófnő birtokán, a csincsei tanyán. Onnan átrándultam fonográfommal a borsodmegyei Mezőcsáthra” (Vikár 1905b: 273). Ez nem csak a hangrögzítés, hanem a folklorisztikai gyűjtések történetében is határkö.⁹ Vikárt követve kezdtek a magyar kutatók fonográfot használni, különösen népzenei gyűjtésekhez. De nem csak a magyar kutatók váltak e tekintetben a követőivé, hanem többek között Heikki Paasonen, finnugrista nyelvész és etnográfus is tőle tanulta meg miként használható a fonográf a terepmunka során. Vikár fonográfos gyűjtéseit az összehasonlító nyelvész Hugo Schuchardt és a nyelvész, turkológus Wilhelm Radloff is tanulmányozta.

Vikár finnországi terepmunkájának térben és időben egyaránt anyagi lehetőségei szabtak határt.¹⁰ A későbbiekben szinte a teljes magyar nyelv-

⁸ „A sirató énekek leírása vajmi nehéz, mert a közlő többnyire bizonyos megállapodott phrasiskészletből rögtönözve állít össze mindig más meg más egészet, a melynek ismétlésére aztán képtelen; minthogy pedig valósággal zokog hozzá vagy legjobb esetben síró hangon adja elé, annál fogva egyszeri hallásra igen sok hézag marad. Itt a phonograph igazi áldás lett volna” (Vikár 1890: 238).

⁹ Ehhez lásd többek között: Fewkes 1890a, 1890b; Sebestyén 1901: 251–253; Domokos 1997: 127–132; Voigt 1997: 103–107; Sebő 2006: 24–31, 2011: 56–60.

¹⁰ „Bármily örömet kiterjesztettem volna még vizsgálódásaim az északibb és északkeleti sokkal gazdagabb runó-területekre: Korpiselkä, Ilomantsi, Himola és Repola felé, anyagi erőm korlátoltsága jelenleg lemondanom kényszerített a költséges nagyobb kirándulásokról, de nem a reményről, hogy majd egy kedvezőbb jövő megadja erre a módot és alkalmat” (Vikár 1890: 243).

területen – kivéve Bukovinát és Moldvát – nagyon sokat gyűjtött. Finnországban viszont – bár rövidebb időkre megfordult az országban – hosszú gyűjtőútra többet már nem volt módja. Soha nem volt kutatói állásban, néprajzi gyűjtéseivel magának kellett időt és pénzt előteremtenie. A fonográfós gyűjtés drága volt, a 25 kg-os gép és a törekeny fonográf-hengerek szállítása pedig nehézkes. Tulajdonságai, habitusa, a nehézségek ellenére soha nem lankadó érdeklődése mind alkalmassá tették, hogy jó érzékkel mozgott a néprajzi terepen.¹¹ Vikár gyűjtési naplóiban rögzítette az adatközlő lakóhelyét, foglalkozását, családi állapotát, közösségben elfoglalt helyét, sőt sokszor egyéb személyes észrevételeket is tett az előadóról. Már 1890-es finnországi gyűjtési beszámolójában is névvel, lakóhellyel, életkorral, foglalkozással szerepeltek a finn énekesek. A *Magyar Nyelvőr*-ben 1899-ben látott napvilágot az első olyan népmeseközlés, amely információt tüntetett fel a mesemondó személyére vonatkozóan, ez Vikár Béla somogyi gyűjtésének egyik meséje volt.¹² A *Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozatában Vikár Béla somogyi gyűjtése volt az első olyan kötet (Vikár 1905a), amely szinte minden közölt szöveg előadóját is megnevezte.

A magyar népköltési gyűjtések megindulásától kezdve egészen a 19. század végéig a gyűjtők a helyszínen készült jegyzeteik alapján adták közre a folklórszövegeket, segédeszközök nélkül képtelenség volt az elhangzottakat szó szerint lejegyezni, de nem is ez volt a cél, hanem a hallottak nyomán egy szerkezetileg teljes, esztétikailag értékes szövegváltozat közreadása. A gyűjtések leginkább gyűjtőhálózatok létrehozásával valósultak meg. A gyűjtés kezdeményezője, irányítója levelezés útján vagy egyre inkább a sajtón keresztül tette közzé gyűjtési felhívását. A helybeli értelmiségiek (tanítók, papok, diákok) által gyűjtött és elküldött szövegeket pedig megszerkesztve, a tudósi elvárásoknak megfelelően adták aztán közre (vö. Gulyás 2011: 130, 2015: 11–29). A folklórszövegek hiteleségének kérdése nyomán a 19. század második felében kezdtek jelentősen átalakulni a folklórgyűjtéssel kapcsolatos elvárások. A folklórjelenések mind pontosabb megörökítése, rögzítése, megőrzése lett a célkitű-

¹¹ Az adatközlőkkel való kapcsolatáról, különösen a női előadók megszólaltatásáról, a tőlük feljegyzett anyagokról legújabban lásd Mikos 2019: 337–354.

¹² Vikár Béla: A vasorú banya. *Magyar Nyelvőr* 1899. XXVIII. (1) 42–46. („Szent-Márton, Farkas Ferenc elbeszélése 1885.”) Vö. Gulyás 2019: 320.

zés, nem pedig a gyűjtő vagy a közreadó által kiigazított, javított szövegek megjelentetése. Vikár Béla mind képességei, mind folklórfelfogása által tökéletesen alkalmas volt e megváltozott gyűjtői, kutatói szerepre.

Vikár gyűjtéseinek kezdetétől fogva alkalmazta a gyorsírást, amelynek során követni tudta az élőbeszéd természetes sebességét. Vallotta, hogy „...a folklorisztikai gyűjtés nem lehet el azon eszköz nélkül, mely a legrövidebb idő alatt a legtöbb szöveg lejegyzésére képesít és egyszerűsmind lehetővé teszi, hogy a közlőt előadásában meg ne állítsuk...” (Vikár 1899: 26). A gyorsírás által lehetővé vált, hogy hosszabb lélegzetű epikus alkotásokat is szó szerint rögzítsenek, a gyűjtőnek nem a helyszínen lejegyzett szüzséből kellett utólag rekonstruálnia a hallott történetet. Összehasonlíthatóvá váltak az előadók egyéni, stílusbeli különbségei, kitűnt, hogy ugyanazt a mesét, dalt ki-ki a maga módján, saját személyiségétől függően adja elő. „Csakis ennek az eszköznek köszönhetem, hogy már első gyűjtésem során magából Somogyból 60 mesét írhattam le szó szerint, köztük nem egyet, melynek tárgya ugyanaz, csak közlője más, a melyek tehát szépen feltűntetik azt a jelenséget, hogy ugyanazon néphagyomány, ugyanazon helyen, vagy tőszomszédos helyeken, más-más egyének ajkán mennyire különböző lehet az előadás módjában érvényesülő egyéni sajátosságok miatt” – írta Vikár (Vikár 1899: 26). A gyorsírással, majd később a gépi hangrögzítéssel kiegészülve vizsgálhatóvá vált a folklór egyik alapvető sajátossága, hogy az változatokban él.¹³ Különösen a dallamok rögzítése miatt érezte fontosnak Vikár a fonográf használatát, ami lehetővé tette dallam és szöveg együttes rögzítését. A fonográf az énekelt műfajok dallammal együtt való közreadási gyakorlatát segítette.

Vikár nem válogatott a dallamok és szövegek eredete, műformája, előadója szerint. Tágan értelmezte a folklórt, gyűjteményében népi, félnépi és műdal, kéziratos vagy ponyvai hagyomány egyaránt megtalálható. Nem csak az esztétikailag szépet, emelkedettet, a polgári ízlés szerint elfogadhatót akarta megörökíteni. Más kérdés, hogy a kiadások, különösen a nagyközönségnek szánt kiadványok számára ő is szükségesnek találta megrostálni a szövegeit a következőképpen: „...a temérdek változat

¹³ „Számталanszor megtörtént, hogy könyv nélkül tudott szöveget vagy már ismert dalmakat véltem újra hallani, holott a fonográf csalhatatlanul bebizonyítja, hogy az első pillanatra ismertnek tetsző szöveg, vagy dallam fontos részleteket tartalmaz, a melyek azt új változattá minősítik” (Vikár 1901: 139–140).

közül a hasznavehetőnek kiszemelése, az értéktelennek mellőzése, az itt-ott esztétikai okokból a szövegen eszközölt módosítások megszüntetése s a hiteles eredeti szöveg helyreállítása, a népnyelvi sajátságok hű föltüntetése stb.” (Vikár 1896: 443). Vikár gyűjtései során többnyire gondos táj-szójegyzéket is készített magyarázatokkal.

Mindent a lehető legteljesebben igyekezett rögzíteni: „...a hol megfordultam, az illető helynek összes népköltészetét, annak minden hagyományát lehető teljességgel jegyzékbe venni, mindig azt is nyomozva, hogy honnan jutott, az illető néphagyomány ahhoz a közlőhöz, a kinél épen módomban volt azt megtalálni. Ez nagyon fontos, mert ezen az úton sikerül esetleg rájönni a néphagyomány szerzőjére, vagy legalább arra a helyre, hol az keletkezett s így adott esetben megjelölhetjük a népköltési termékek tovaterjedésének földrajzi vonalát, a mi viszont egyéb tanulságokra vezet” (Vikár 1899: 26).

A 19–20. század fordulójának európai folklór-kutatását alapvetően meghatározta és Vikár szövegfolklorisztikai kutatásaira is döntő módon hatott a kortársi finn folklorisztika, különösen a Kaarle Krohn¹⁴ szövegfilológiai kutatásai nyomán kibontakozó finn földrajz–történeti iskola történeti, összehasonlító módszere. A földrajz–történeti módszernek megkerülhetetlen szerepe volt mindenütt Európában abban, hogy a folklorisztika önálló diszciplínává vált. Az új tudományszak tárgyát: a folklórt, mint változatokban gyűjthető folklórszövegeket ragadták meg, módszerét történetinek, összehasonlítóknak határozták meg (vö. Frog 2013: 18–34). A szövegközpontú módszer nem csak filológiai kutatásokat ösztönzött, hanem utat nyitott a folklór mint társadalmi jelenség kutatásához is. A változatok nyomán vizsgálhatóvá váltak a helyi és regionális sajátosságok, az egyéni előadói stílus és a közösségi elvárás kérdése. A módszer hatott a hitelesnek tekintett folklórlejegyzés kritériumaira. Fontossá vált az összehasonlítás szempontjából a szociális, kulturális környezet, hogy az adott variánst ki, hol, mikor, milyen iskolázottsággal, kitől tanulva adta elő.

Az a folyamat, hogy a magyar népköltészet-kutatásba miként épült be a módszer, még nem eléggé feltárt, pedig az európai szövegfolklorisztika műfajcentrikus kutatásai, szövegtörzsei, típus- és motívumkataló-

¹⁴ Kaarle Leopold Krohn (1863–1933) folklorista, nyelvész, a Helsinki Egyetem finn és összehasonlító népköltészet-kutatás professzora.

gusai, rendszerezési elvei, fogalomhasználata sok szállal kötődik a földrajz–történeti módszer alapelveihez. Az összehasonlító módszer ösztönzőleg hatott a néprajzi gyűjtésekre, hogy minél több variáns alapján lehessen elemezni. Köztudott, hogy a magyar néphitkutatást Ipolyi Arnoldtól kezdve Kandra Kaboson, Kálmány Lajoson át egészen máig hatóan meghatározta az összehasonlító folklorisztika történeti, filológiai paradigmája. Az, hogy a magyar népköltészet-kutatásba miként épült be a módszer, sokkal kevésbé ismert. A földrajz–történeti módszer szövegközpontú irányzat, a típusok és a motívumok elterjedését vizsgálja. A változatok összevetéséből, előfordulási gyakoriságából von le következtetést a folklóralkotások keletkezési helyére, idejére vonatkozóan.

Vikára már 1889-ben nagy hatást tett a finn népköltészeti gyűjtések kiterjedtsége, az archívumok gazdagsága. A finn földrajz–történeti iskola követőjeként Vikár szerint a folklórtudós legfontosabb feladata egy-egy folklórműfaj minél szélesebb körű gyűjtése és a sok-sok változat összegyűjtésével kikövetkeztetni az adott szövegtípus eredeti formáját, keletkezési körülményeit, végigkövetni vándorlásának útját (Vikár 1899: 25–26). Vikár összehasonlító motívum- és variánsvizsgálatokra épülő kutatásaiban a finnugor, szűkebben a finn, észt párhuzamok, különösen a genetikus kapcsolatok kimutatásában mértéktartó volt. Bemutatta, pl. hogy az „égbe való elragadás”-motívuma a magyarhoz hasonlóan az észt folklórban is megvan, de nem állította, hogy ezek eredetüket tekintve rokonságban lennének.¹⁵ Sajnos tanulmányai kevés hivatkozása – ritkán hivatkozik konkrét művekre, többnyire csak a kutatók nevét említi – miatt nehéz nyomon követni, hogy a nemzetközi, szűkebben a finn folklorisztika pontosan mely műveit olvasta, melyek hatottak rá.

Vikár több változatban gyűjtötte *A meggyilkolt fonó lány (Szűcs Marcsa)* balladatípust, amelynek keletkezéstörténete összefügg egy az 1820-as években történt mezőcsáti gyilkossággal. Földrajz–történeti módszerrel elemezte a szöveg hagyományt (Vikár 1905b, 1905c). Nem a változatokból következtetett egy feltételezett alapszövegre, hanem fordítva, egy énekes által alkotott alapszöveg és a szövegvariánsok összehasonlításá-

¹⁵ „Nálunk a Julia szép leány teljesen egyedülálló jelenség. Pontosan megfelelő változata népköltésünkben nincs. Ellenben a finneknek olyan magas fokra fejlődött népköltés-tudomány, de méginkább a finn folklór tudományon nevelkedett észt kutatás több idetartozó példával szolgál” (Vikár 1938: 315).

val próbált a változatképződés mikéntjére, törvényszerűségeire megállapításokat tenni.¹⁶

Szorgalmazta a különböző folklórműfajok földrajzi változatait összegző gyűjtemények, különösen egy balladamonográfia kiadását, amelynek segítségével a különböző típusok ismertsége és terjedési útvonala válna nyomon követhetővé. Úgy vélte, hogy az egész nyelvterületre kiterjedő, rendszeres gyűjtésekre volna szükség, így lehetne a variánsokat összehasonlítani és a szövegromlásokat kiszűrni. Ez volna az alapja pl. a balladák kritikai kiadásának: „...végrevalahára lássunk hozzá népköltési hagyományaink rendszeres kodifikálásához, kritikai gyűjteményes kiadáshoz” (Vikár 1896: 443).

De nem csak a különböző műfajok monográfiáinak összeállítását tartotta fontosnak, hanem a helyi és regionális sajátosságokat reprezentáló folklórgyűjteményekét is. A Kárpát-medence egészére kiterjedő gyűjtéseiből azonban csak szülőföldje, Somogy megye anyagát adta közre tájmonográfiá szerűen.

Vikár írásai a változatokról és a műfaji szabályokat betartató közösségi kontrollról, az egyén, a specialista szerepéről egy lokális folklórhagyomány alakulásában, a folklorizálódás mikéntjéről, a szövegromlás, a félrehallás nyelvi és poétikai törvényszerűségeiről napjainkig alapvető kérdésselvetései tudományszakunknak. Utalva a kötet címére („Tenger fenekéről gyöngyszemeket szednék”), ha gyöngyszemet nem is tudtam átnyújtani az ünnepeltnek és az olvasóknak, de remélem, sikerült néhány ponton rávilágítani Vikár Béla népköltési gyűjtéseinek és folklorisztikai kutatásainak hagyománykövetésére és újszerűségére.

¹⁶ „...a fejlett finn folklóre-tudomány követte jeles módszerrel, Krohn K. módszerével, [...] a megfordított úton haladtunk. Nem a változatokból állítottuk helyre az alapszöveget, hanem ebből ítéltük meg a változatokat. Így is rendkívül sok tanulságot nyújtott e költemény sorsa és még többet ígér, ha idővel talán pótoljuk azon hézagokat, melyek a gyűjtés körül ma még fennállanak” (Vikár 1905b: 289–290).

Szakirodalom

Domokos Mária

1997 Gépi hangfelvétel és népzenei lejegyzés. *Néprajzi Értesítő* LXXIX. 127–132.

Ernst Jenő

1941 *Vikár Béla élete, kora és a gyorsírástörténelmi szerepe.* (Az Egyetemes Magyar Gyorsírás Könyvtára, 203.) Gyorsírási ügyek m. kir. Kormánybiztossága, Budapest.

Fewkes, Jesse Walker

1890a On the Use of the Phonograph in the Study of the Languages of American Indians. *Science* XV. May 2 (378) 267–269.

1890b A Contribution to Passamaquoddy Folk-lore. *Journal of American Folklore* III. October–December (11) 257–280.

Frog

2013 Revisiting the Historical-Geographic Method(s). *The Retrospective Methods Network Newsletter* (7) 18–34.

Gulyás Judit

2011 A magyar folklorisztika előzményei (1782–1848). In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz* I.1. *Táj, nép történelem.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 127–142.

2015 A szóbeliség értéke, értelmezése és a folklorisztika önmeghatározása. In: Neumer Katalin (szerk.): *Médiák és váltások. Identitások és médiák.* MTA BTK Filozófiai Intézet – Gondolat Kiadó, Budapest, II. 11–29.

2019 Női műfaj volt-e a mese? Mesemondók, mesegyűjtők, meseírók. In: Török Zsuzsa (szerk.): *Nőszerzők a 19. században: lehetőségek és korlátok.* (Reciti konferenciakötetek, 4.) Reciti, Budapest, 293–335.

Katona Imre

1981 Vikár Béla kéziratos hagyatéka. *A Janus Pannonius Múzeum évkönyve* XXV. (1980) 291–293.

Korompay Bertalan

1959 Vikár Béla emlékezete. *Nyelvtudományi Közlemények* LXI. 388–391.

Küllős Imola

2009 Vikár Béla gyűjtéseinek szövegfolklorisztikai jelentősége. *Néprajzi Hírek* XXXVIII. (4) 20–35.

2012 Közköltészet Vikár Béla kéziratos népköltési gyűjteményében. In: *Uő: Közkezen, közszájon, köztudatban. Folklorisztikai tanulmányok.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 289–304.

Landgraf Ildikó

2010 Vikár Béla tudományos pályája és hagyatéka. In: Bali János – Báti Anikó – Kiss Réka (szerk.): *Inde aurum – inde vinum – inde salutem. Paládi-Kovács Attila 70. születésnapjára.* ELTE BTK Tárgyi Néprajzi Tanszék–MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 513–526.

Mikos Éva

2019 Fehérnéprajz. A női folklórelőadó helye az adatközlő emancipációjának folyamatában. In: Török Zsuzsa (szerk.): *Nőszerezők a 19. században: lehetőségek és korlátok.* (Reciti konferenciakötetek, 4.) reciti, Budapest, 337–354.

Olosz Katalin

2011 „A fiataloknak is csak ajánlani tudom, hogy ne higgyenek egyik nagy tekintélynek sem. Nézzék meg, nézzenek utána!” A „levéltárakkal megáldott” Olosz Katalinnal beszélget Keszeg Vilmos, tanszékvezető egyetemi tanár. *Etnoszkóp online* <https://docs.google.com/file/d/0B4XpkZmal1QQdUtv0EzcHZUQ3IITXMzWVNiY2h5UQ/edit> (Utolsó megtekintés: 2020. dec. 5.)

Olsvai Imre

1997 Vikár Béla népzene gyűjtésének és Kalevala-fordításának hatása. *Néprajzi Értesítő* LXXIX. 91–99.

Sebestyén Gyula

1901 A párisi folklorista kongresszus. *Ethnographia* XII. 249–258.

Sebő Ferenc

2006 *Vikár Béla népzenei gyűjteménye.* Hagyományok Háza–Néprajzi Múzeum, Budapest.

2009 *Vikár Béla népzenei és népköltési gyűjteménye.* A szöveget gondozta, a jegyzeteket és a szómagyarázatokat készítette Küllős Imola 1. munkafázis, szöveg-hang-kép DVD. Hagyományok Háza, Budapest.

2011 Vikár Béla fonográfus gyűjtése. Új módszerű népzenei gyűjtés a XIX. század végén. *Honismeret* XXXIX. (5) 56–60.

Terbócs Attila (összeáll és szerk.)

1999 *Vikár Béla-bibliográfia.* (Budapesti Finnugor Füzetek, 13.) ELTE Finnugor Tanszék–Numi-Tórem Finnugor Alapítvány, Budapest.

Varga P. Ildikó (s. a. r., a bev. tanulmányt és a jegyzeteket írta, a finn nyelvű leveleket fordította)

2017 „*Finnország egyik leglelkesebb diplomatája itt több mint 50 éven keresztül*”. *Vikár Béla levelei*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

Vikár Béla

1890 Finnországi tanulmányutam. *Ethnographia* I. 231–245.

1896 Népballadánk összegyűjtéséről. *Ethnographia* VII. 441–447.

1899 Somogy megye népköltése. *Ethnographia* X. 25–34.

1901 Élő nyelvemlékek. *Néprajzi Értesítő* II. (8) 131–142.

1905a *Somogy megye népköltése*. (Magyar Népköltési Gyűjtemény, VI.) Athenaeum, Budapest.

1905b A „Szűcs Marcsa” balladáról. *Ethnographia* XVI. 273–290.

1905c Újabb adatok Szűcs Marcsáról. *Ethnographia*, XVI. 337–345.

1938 A Julia szép leány népballadánk problémája. *Ethnographia* XLIX. 315–327.

Voigt Vilmos

1997 Megoldott és megoldatlan kérdések hangrögzítésünk kezdetei körül. A kép- és hangrögzítés változó módszerei a néprajzi kutatásban. *Néprajzi Értesítő* LXXIX. 103–107.

2009 *Vikár Béla és a Kalevala*. Vikár Béla emlékülés. MTA 2009. október 27. http://mta.hu/fileadmin/I_osztaly/eloadastar/Vikar_emlekules_VoigtV.pdf (letöltés ideje: 2020. december 5.)

Volly István

1959 *Somogyi „Kalevala”*. *Vikár Béla Somogyban*. (Somogyi Almanach, 4.) Somogy Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya, Kaposvár.

1984 A Kalevala új megközelítésben. („Ideje volna énekelni”) In: Laczkó András (szerk.): *Vikár Béla nyomában*. (Kaposvári Kiskönyvtár, 2.) Kaposvári Városi Tanács, Kaposvár, 31–38.

Archivális források

MTA KIK Kt. (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattára)

Ms. 5203. Vikár Béla levelei

Ms. 5204. Vikár Béla levelei

**Pe tranșe vechi și căi noi. Urmarea tradiției și noutăți
în colecțiile de folclor și textele publicate de Béla Vikár**

În lucrarea de față autoarea focusează pe două aspecte. Una dintre acestea ar fi noutatea, inovația concepției lui Béla Vikár asupra muncii de teren, respectiv a principiilor sale privind culegerile de folclor. Activitatea sa la cumpăna secolelor XIX–XX a contribuit la modificarea concepției despre *ce și cum culegem*, dar și la transformarea concepțiilor folcloristice maghiare contemporane. Celălalt aspect creionat de către autoare în urma lucrărilor de folclor ale lui Vikár este modul în care metoda geografică-istorică finlandeză a fost încorporată în cercetările acestuia. Deoarece această metodă a determinat în mod fundamental și pe termen lung tematica, concepția și terminologia cercetărilor maghiare de folclor din secolul XX.

**On Old Traces and New Roads. Following Traditions and Novelty
in the Folklore Collections and Texts of Béla Vikár**

The author shall focus in her paper on two questions. One is the novelty of Béla Vikár's approach to fieldwork and his collecting principles. His activity contributed to the change that occurred around the turn of the 19th to the 20th century in the question of *what and how to collect*, to the transformation of the Hungarian approach at that time to collecting folklore. The other question she would like to outline in the light of his folkloristic work is how the *Finnish Historical-Geographic Method* was incorporated into his research. That method fundamentally determined over a long period the topics, approach and concepts applied in 20th century folkloristic research.